

“Involta” Ilmiy Jurnali

Vebsayt: <https://involta.uz/>

ABU ALI IBN SINONING “YORUG’LANISH” ASARIDA TA’LIMOTLAR TAHLILI

Yuldasheva Xurshida Xamidullayevna,

O’zMU 1-kurs magistranti

+998909564210, xurshida_yuldasheva@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada mashhur ajdodlarimizdan biri, qomusiy olim, shayx urrais Abu Ali ibn Sinoning falsafiy-filologik asarlaridan bo’lmish "Yorug’lanish (Azhaviya)" risolasi tahlil qilingan. Chunonchi, olim asarida keltirilgan boblarga bosqichma-bosqich munosabat bildirilgan.

Kalit so’zlar. Abu Bakr ibn Muhammad, ma’od, ruh, tanosux (ko‘chish), substrat (modda), xayulo (materiya), Arastu, metafizika.

Аннотация. В данной статье анализируется брошюра «Просвещение (Азхавия)», одно из философско-филологических произведений одного из наших знаменитых предков, ученого-энциклопедиста, шейха ур-реиса Абу Али ибн Сины. Например, главы в работе ученого рассматриваются поэтапно.

Ключевые слова. Абу Бакр ибн Мухаммад, ма’ад, душа, tanosux (миграция), субстрат (материя), хайуло (материя), Аристотель, метафизика.

Annotation. This article analyzes the pamphlet "Enlightenment (Azhaviya)", one of the philosophical and philological works of one of our famous ancestors, the encyclopedic scholar, Sheikh ur-rais Abu Ali ibn Sina. For example, the chapters in the scholar's work are treated step by step.

Keywords. Abu Bakr ibn Muhammad, ma'ad, soul, tanosux (migration), substrate (matter), hayulo (matter), Aristotle, metaphysics.

Abu Ali ibn Sinoning “Yorug‘lanish” asari arab tilida yozilgan bo'lib, XII asrda forschaga, so'ng g'arb tillariga tarjima qilingan. Asosiy matn qo'lyozmalari Angliyada Badlean kutubxonasida, Toshkent va Dushanbe Sharq qo'lyozmalari xazinasida saqlanmoqda. Bu risolani akademik Ziyo Bunyodovning shogirdi, TDSHI tadqiqotchisi Sevinch Bagirova arab tilidan rus tiliga tarjima qilgan. Shubingdek, ushbu asarni fors-tojik tilidan rus tiliga sharqshunos M.Komilov tarjima qilgan bo'lib, shu tarjima asosida risola tahlil qilingan. Shu asarda ilk marta Ibn Sinoning o'zi yozgan va shogirdi Abdulvohid Juzjoniy davom ettirgan tarjimayi holi bizgacha yetib kelgan. “Yorug'lanish (“Azhaviya”) deb atalgan ushbu risola shayx ur-rais Abu Ali ibn Sino tomonidan Abu Bakr ibn Muhammadga atab yozilgan. Ibn Sinoning o'zi shu asarida quyidagicha yozgan: “Qodir Olloh shayx ul-aminning ruhi poklarini ikki dunyo ilmi nurlari bilan yoritsin,dilini tabiiy illatlardan saqlasin! Unga uzoq umr ato etsinki, u chinakam baxt-saodatga erisha olsin! Ikki dunyo ishlarida unga omadlar yor bo'lsin!..”¹

“Azhaviya” asarining nomi Qur'oni karimda kelgan “Az-Zuho” – “tong yorishuvi” so'zidagi falsafiy ma'no – ong yorishuvini anglatadi. Inson ongi yorishganda gunoh va savobni farqlaydi.

Risola (aslida beshta, ammo uchinchi bobdan keyin qo'shimcha bob orttirilgani munosabati bilan) oltita bobdan iborat bo'lib, ular quyidagicha nomlanadi:

- Ma'odning mohiyati
- Ma'od ta'rifidagi ixtiloflar

¹ Abu Ali ibn Sino. Yorug'lanish // Jahon adabiyoti. – 2017. – №1. – B 73.

- Yanglish ta’limotlar tanqidi
- “Ruhning ko’chishi” g’oyasi tarafdarlarini tanqid qilish
- Inson mohiyati haqida
- Inson mohiyatining o’lmasligi va abadiylicha haqida.

“Ma’od” arabcha “a’vd” (qaytmoq) so’zining o’zagidan olingan bo’lib, biron narsaning joylashgan o’rni yoki holatidan ajralib, yana o’shanga qaytishi tushuniladi. Xiradmandlar ma’odning mohiyatida odamzodning o’limdan keyingi holatini tushunishgan².

Olimning fikricha, odamlar orasida ma’od haqida turlicha tushunchalar bor, ya’ni ma’od shunday joyki, odam vafotidan keyin shu yerda joylashadi, bu – haqiqat. Lekin uning o’rni hoziridan boshqa joyda. Odamlarning ruhi u dunyodan kelgan, odam o’lgach, ruh yana o’z dunyosiga qaytib ketadi. Ana shu tushuncha bo’yicha agar ruh gunohlardan pok bo’lsa, “jannat”dan joy oladi, agar gunohlar yuki ostida qolsa, “do’zax”ga tushadi.

Ikkinchchi bobda ma’od atrofidagi xilma-xil qarashlar olg’a suriladi. Xususan, kishilarning aql va ziyraklik jihatdan uncha kuchli bo’limgan ozroq qismi ma’od borligini inkor qilgan. Aqli raso kishilarning barchasi uning barhaqligiga iymon keltirgan. Bularni bir necha guruhgaga bo’lish mumkin. Birinchi guruhdagilar “qaytish” faqat badan (tana)ga tegishli deb ruh mavjudligini inkor etgan. Boshqa guruhgaga esa narigi dunyoga ham badan, ham ruh qaytadi deb hisoblagan.

Ibn Sinoga ko’ra, “faqat tana qaytadi” deganlar dialektika tarafdarlari bo’lib, haqiqiy ilmdan xabarsiz. Ular odam tanadan iborat, hayot va insoniy xususiyatlar tanada hosil qilingan ikkita o’zgaruvchi sifat, o’lim esa ushbu ikki sifatning bir-biridan ajralishi, deb o’ylaydi. Bunday qarashga qarshi bo’lgan guruhdagilar oxirat (bani basharning qiyomatda qirilib yo’q bo’lishidan keyingi hayot)da qayta tirilish ro’y berib, shu dunyoda yashab o’tgan jami odam ahli tanasiga hayot va odamiylik suvrati qaytadi, deb hisoblaydi. Qayta tirilgan insonlar ikki guruhgaga ajratiladi. Birinchisi – savoblilar, ikkinchisi – gunohkorlar. Savoblilar narigi dunyoda yaxshi hayotga erishadi, gunohkorlar esa qiyonoqqa mahkum.

Tana va ruh birgalikda qaytadi deguvchilar: “Tana ruh uchun yaratilgan, ruh yana qaytsa, faqat o’z tanasiga qaytadi, dil, ruh – latif jism” deb hisoblashgan. Boshqalari esa dil shaffof tanadan iborat deydi. Agar ruh gunohlardan xoli, savobga to’la bo’lsa, oxiratda

² Abu Ali ibn Sino. Yorug’lanish // Jahon adabiyoti. – 2017. – №1. – B 75.

(ikkilamchi tiriklikda) ikki tomonlama: ruhiy va jismoniy jihatdan rohat-farog'atga erishadi³.

Ruhiy xotirjamlik deganda, aql-idrok vositasida farishtalar olamini mushohada qilib, ular bilan qo'shilish va najot topish tushuniladi. Agar ruh gunohlar bilan kirlangan bo'lsa, (unga) beriladigan jazo ham ruhiy, ham jismoniy azob bilan kechadi. Jismoniy azob deganda o'tda kuyish, sovuqda qotish, zahar va boshqa narsalardan qiyalish, ruhiy azobga esa afsus-nadomat chekish, haqoratlanish, qo'rquv va boshqalar kiradi.

Uchinchi bobga ko'ra shariat ahkomlarini tuzuvchi o'z ta'limoti ma'nosini shunday chuqur tushuntirishi kerakki, u har qanday xato va noaniqliklardan xoli bo'lsin, har bir kishi masala ma'nosini tushunib ola bilsin va bunda ortiqcha tortishuvga hojat qolmasin. Bundan ma'lumki, diniy aqidalar tabiat shunday: uni barchaga birdek tushuntirib bo'lmaydi. Diniy aqidalarning odamlar anglab yetadigan qismi payg'ambarlar tomonidan tushuntiriladi, anglashilishi qiyin bo'lgan jihatlari esa qiyoslash va shunga o'xshash tamoyillar orqali yoritib beriladi.

Odam haqida so'z ketganda odam xayulo (materiya) deb atalgan xomashyo modda tufayli odamga aylanmaganligig, balki u jism ichiga joylashtirilgan ruh tufayli odamga aylangani chiroyli dalillab o'tilgan. San'at, madaniyat, ilm-fan kabi inson faoliyatiga bog'liq narsalar moddaning o'ziga emas, balki uning yashash shakllariga bog'liq hodisalardir. Agar shakl yo'qolsa, uning moddasi ham yo'qoladi yoki boshqa unsurga aylanadi. Agar mana shu modda (substrat)dan boshqa odam shakli yaratilsa, uning mohiyati ham boshqa odamga aylanadi yoki birinchi odamdan ikkinchisiga o'sha modda qoladi, shakl esa o'zgaradi. Odam modda tufayli emas, ruh tufayli odamdir. Maqtov, malomat, savobli amallar evaziga olinadigan ajr yoki gunoh tufayli tortiladigan azob moddaga emas, ruhga bog'liq. Yuqoridagi sifatlar odam moddasiga emas, ruhga xos, deyilsa, oxiratda beriladigan jazo gunohlar uchun, ajr-mukofot esa savoblar uchun, degan gap noto'g'ridek tuyuladi.

Olim bu fikrini "Ishq risolasi" nomli asarida ham to'ldirgan⁴. Risolaning ikkinchi faslida bayon qilinishicha, oddiy jonsiz mavjudotlar uch toifaga bo'linadi: Haqiqiy hayulo (dastlabki modda); O'z-o'zicha mavjud bo'la olmaydigan shakllar; Ikkinci darajali (juz'iy)

³ Abu Ali ibn Sino. Yorug'lanish // Juhon adabiyoti. – 2017. – №1. – B 76.

⁴ <https://kh-davron.uz/yangiliklar/abu-ali-ibn-sino-ishq-haqida-risola>.

narsalar (aktsidensiya). Ana shu shakllar bilan juz'iy narsalarning farqi shundan iboratki, modda shaklda mohiyat kasb etadi. Shuning uchun ham qadimgi ilohiyotchilar shaklni mohiyat jinsining bir turiga kiritish kerak, deb hisoblar edi. Chunki shakl mustaqil ravishda mavjud bo'lgan mohiyat (javhar)ning uzviy qismi hisoblanadi. U o'z-o'zicha alohida mavjud bo'la olmaydi. Chunki dastlabki moddaning tabiat (holati) shunday edi. Shunga qaramay, modda javhari mohiyatga tegishli ekanligini inkor qilib bo'lmaydi. Chunki u tabiatan o'zidan-o'zi mavjud bo'luvchi mohiyatlarning bir bo'lagi hisoblanadi. Bundan tashqari, ilohiyotchilar ilk modda (hayulo)ga nisbatan shaklda ko'proq mohiyatga oid xususiyatlar mavjud, deb bilishadi. Buning sababi shundan iboratki, modda javhari shu javharga shakl bo'lgani uchun ham mavjuddir: agar shakl mavjud bo'lsa, javhar ham bil-fe'l mavjud bo'lishi kerak. Shunga ko'ra, bil-quvva shakl bil-fe'lning bir turi sifatida mavjuddir, deyiladi.

Inson mohiyati haqidagi bobda ham shu fukrlar to'laroq davom etganini ko'ramiz. Ya'ni odam o'zi haqida o'ylaganda yurak borligini sezmaydi, sezganda ham uning qanaqaligi, qayerda joylashishini bilmaydi yoki ko'krakning chap tomonida joylashgan bir parcha go'shtni yurak deb hisoblaydi. Bir narsaning muayyan bir odam uchun noaniq yoki aniq bo'lishi va narsa mohiyatining bir qismi noaniq bo'lib, o'zi esa aniq bo'lishi mumkin emas; aksincha, qismni bilish uchun butunni o'rghanish talab etiladi. Tekshirishlardan shu narsa aniqlanganki, odamni odam qilib turgan sifatlar, xislatlar, fazilatlar uning mohiyatidir. Odamdag'i ana shu mohiyat (aql-idrok, bilim, ma'rifat,adolat, bag'rikenglik, bunyodkorlik) uni aziz va mukarram qiladi. Narsalarni anglash, kasb-hunar egallash va o'zini bilish (hatto o'z borlig'i haqida o'ylaganda badandagi a'zolarini "unutib" qo'ysa ham) ruh mohiyatidir. Yomonlikdan saqlanish, ezgulikka intilish, yaxshilikdan sevinish, qayg'u-kulfatlardan iztirob chekish yoki lazzatdan kayf-safo hissini tuyish – barchasi ruh javhariga bog'liq. Odamning qayg'u-alam chekishi yoki kayf-safoga moyilligi, muhabbati yoki nafrati, biron narsaga bog'lanib qolishi kabi holatlar inson mohiyatiga bog'liq.

Beshinchi bobda ibn Sino Arastuning "Ruh haqida" kitobiga yozgan sharhida ruh (jon)ning mohiyat (substansiya) ekanligi to'g'risida alohida to'xtalganligini, bu bobda notiq (gapiruvchi) odamning ruhi moddaga va tanaga bog'liq emasligi haqida qisqacha aytib o'tgan.

Buni turli shakllarda sharhlashga harakat qilgan⁵.

Uningcha, tanada tamom bo‘lmaydigan cheksiz kuch yo‘q. Ruhning kuch-quvvati esa cheksizdir. Zero, ruh orqali anglanadigan aqliy tushunchalar va miqdoriy mohiyatlar son-sanog‘i yo‘q narsalardir. Ruhda ularni anglash qobiliyati bor. Bundan tashqari, tabiat haqidagi fan, ilohiy ilm va ruhiy quvvatlar narsalarni anglashda bir xil kuchga ega. Shu narsa isbot qilinganki, ruh narsalarni anglashda ado bo‘lmas quvvat sohibi va u tana ham emas, tanada joylashgan ham emas. Tanadagi har qanday quvvat o‘lchovli bo‘lib, uning o‘zi ham chekli-chegarali ekanligi isbot qilingan. Ruh bo‘linmas tananing bir qismida joylashishi mumkin emas. Chunki bu qism (agar mavjud bo‘lsa) uning bo‘linmas bir zarrasi yoki nuqtasi hisoblanadi. Ammo handasa va tabiat fanlarida bo‘linmaydigan zarraning yo‘qligi aytilgan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, U haqiqatni bilish uchun bilimga ega bolish kerakligi, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligi, inson o‘z bilimining haqiqiyligini bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi. Ibn Sinoning ta`lim metodlari haqidagi ta`limoti asosida ham bilimlarni egallahda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak degan g`oya yotadi. Ibn Sino ta`limotida bilishda qaysi metodlardan foydalanimas – u og`zaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi, turli ko`rinishdagi suhbatmi, tajribalarmi, baribir haqiqiy bilim hosil qilish mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo`lgan.

U o‘z ilmi, merosi bilan o`rta asr sharqining ilmiy madaniy qudratini butun dunyoga namoyon qildi. Insoniyat madaniyatining rivojiga ulkan hissa qoshgan.

Shuning uchun ham Ibn Sino jahon madaniyatining buyuk siyimosi, insoniyat buyuk tabib, eng katta faylasuf, tabiatshunos, insonshunos, mashhur ensiklopedist olim sifatida tan olingan.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati

1. Abu Ali ibn Sino. Yoruglanish // Jahon adabiyoti. – 2017. – №1. – B 73–94.
2. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/abu-ali-ibn-sino-ishq-haqida-risola>.
3. <http://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqlish-kursishi/item/14272-abu-ali-ibn-sinoning-falsafiy-qarashlari>.

⁵ Abu Ali ibn Sino. Yorug’lanish // Jahon adabiyoti. – 2017. – №1. – B 92.

4. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov “[Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets](#)” // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT).1-3pp.

URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>

DOI - [10.1109/ICISCT52966.2021.9670177](https://doi.org/10.1109/ICISCT52966.2021.9670177)

5. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova “FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING” // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.

URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>

DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>

6. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova “[Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts](#)” // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.

URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276

DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>

7. Iskandarova Sayyora Nurmamatovna “[To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script](#)” // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.

URL: www.bibliotekanauki.pl/articles/1076553

8. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic//Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837

URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076